

DEÜ. İLAHİYAT FAKÜLTESİ,
İZMİR İLAHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI

ve
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İZMİR İL MÜFTÜLÜĞÜ
İşbirliğiyle Düzenlenen

HAZRETİ ALİ -SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ-

24-25 Ekim 2007

İZMİR - 2009

Mesnevi'de Hz. Ali İmaju

*Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

Mesnevi'de Mevlânâ Hz. Ali'den daha çok ismiyle, birkaç defa da Haydar ve Murtazâ adıyla bahseder. Tebliğimde Mesnevi'de ele alınış sırasıyla Hz. Ali'ye nasıl atıfta bulunulduğunu dikkatlere sunmak istiyorum.

Bu malzemedен hareketle, Mevlânâ'nın ve kısmen de tasavvuf düşüncesinin Hz. Ali'ye bakışı ele alınacaktır. Bu arada Mesnevi şârihlerinin yorumlarından istifade edilecektir. Ayrıca Mesnevi'de Hz. Ali ile ilgili zikredilen mâlûmat ve olayların tarihî arka plânı imkân nisbetinde irdelenecektir.

1. Hz. Peygamber'in Ali'nin şahsında, mânevî yolda bir mürşidin, bir rehberin gerekliliğini hatırlatması.

Peygamber (sav)'in, Ali'ye (ra) " Herkes bir çeşit ibadetle Tanrı'ya yaklaşmayı diler, sen akıllı ve Tanrı'ya ulaşmış kulla sohbet yüzünden yaklaşmaya çalış ki o kulların en ileri gideni olasın " diye nasihat etmesi

" Peygamber, Ali'ye dedi ki: " Ey Ali! Tanrı aslanısın, kuvvetlisin, korkmazsın, yüreklisin.

Fakat aslanlığına dayanma, güvenme. Ümit ağacının gölgesine sığın!

Hiç kimsenin rivayetlerle, masallarla yoldan ayıramayacağı akıllı bir kişinin gölgesine gir.

Yeryüzünde onun gölgesi Kafdağı gibidir, ruhu da Simurg gibi çok yükseklerde uçmakta, yücelerde dolaşmakta.

Kıyamete kadar onu öusem, söylesem tükenmez. Bu övüşe bir kesim, bir son arama.

Güneş, insan suretiyle yüzünü örtmüştür, insan suretinde gizlenmiştir; artık sen anlayıver. Doğrusunu Tanrı daha iyi bilir.

Ya Ali! Sen, Tanrı yolundakini bütün ibadetler içinde Tanrıya ulaşmış kişinin gölgesine sığınmayı seç.

Herkes bir çeşit ibadete sarıldı, kendisi için bir türlü kurtulma çaresine yapıştı.

Sen, akıllı bir kişinin gölgesine kaç ki gizli gizli savaşıyan düşmandan kurtulasın.

Bu, senin için bütün ibadetlerden daha iyidir.

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu suretle yolda ilerlemiş olanların hepsini geçer, hepsinden ileri olursun.
Bir Pîr ele geçirdin mi hemen teslim ol; Mûsâ gibi Hızır'ın hükmüne girip yürü.

Ey münafıklık nedir, bilmeyen! Hızır'ın yaptığı işlere sabret ki Hızır" Haydi git, aylık geldi" demesin.

Gemiye kırarsa ses çıkarma; çocuğu öldürürse saçını başını yolma.

Mademki Hak, onun eline "kendi elimdir" dedi; "Yedullahi fevka eydihim" hükmünü verdi;

Şu halde Tanrı eli, onu öldürse de yine diriltir. Hattâ diriltmek nedir ki? Ona ebedî hayat verir.

Bu yolu, nadir olarak yapayalnız aşan bile yine Pîrlerin himmetiyle aşmış, varacağı yere onların sayesinde ulaşmıştır." (Mesnevi, C. I, beyit: 2959-2974).¹

Hz. Ali'den bütün kaynaklar, onun kahramanlığı, cesareti ve ilmi konusunda ittifak halindedirler. Onun lakaplarından biri de "Allah'ın arslanı" dır. İleride değineceğiz.

Mevlânâ'nın da dahil olduğu tasavvuf inanışında, manevi tekâmül için bir rehber, yol göstericiye ihtiyaç vardır. Mevlâna burada ona vurgu yapmaktadır.²

2. Hz. Ali'nin bir savaşta mübarek yüzüne tüküren düşmanını bağışlaması.

Allah'ın aslanı Hz. Ali bir savaş esnasında düşmanı olan yiğitle epeyce vuruşarak sonunda onu yere yıkıp öldürmek üzereyken, o düşman askeri Hz. Ali'nin mübarek yüzüne tükürdü. bunun üzerine Hz. Ali düşmanını bırakarak ayağa kalktı:

-Yürü git, seni öldürmekten vazgeçtim, serbestsin, dedi.

Savaşçı bu duruma şaşıtı:

-Beni altedip öldürmek üzereyken neden vazgeçtin. Seni ne alıkoydu? diye sordu.

Hz. Ali cevap verip şöyle dedi:

-Ben seninle Allah yolunda ve sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için savaşıyordum ve onun için seni öldürecektim. Sen yüzüme tükürünce öfkelen dim, sana kızdım. Eğer o an öldürseydim, sana olan kızgınlığımdan

1 Mesnevi'ye ait beyit numaraları, Veled İzbudak çevirisine göre dir.

2 Bu konuda bak. Mehmet Demirci, "Gazali'nin Tasavvuftaki Üstatları", DEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, s. 75-80, İzmir, 1985.

dolayı bunu yapmış olacaktım. Yani seni Allah rızası için değil de kendi nefsim için öldürmüş olacaktım. İşte bu düşünceyle seni serbest bıraktım.

Bunu duyan adam, bu büyük asâlet ve ince anlayış karşısında iman ederek müslümanların safına katıldı. (Mesnevi, C.I, beyit: 3721 vd.)

Özetle verdiğimiz bu olay Mesnevi’de hayli uzun ve ayrıntılı biçimde anlatılır.

Şarihler bu olayla Hendek savaşı arasında bir bağ kurarlar. Hendek savaşının bir adı da Ahzab gazasıdır. Ahzab suresi 10. ayetin tefsiri sırasında Elmalılı Hamdi, tarihi bilgiler aktarır. Bir küçük ilâveyle olayı oradan özetliyoruz:

Hendek savaşı sırasında müşrikler zor durumda kalıp son bir hamle yapmak isterler. Hendeğin en dar noktasından gözüpek cengaverler Müslüman tarafına geçer. Bunlardan biri de Amr bin Abdivüd’dür. Bedir savaşında yaralanmış, intikam almak için ant içmişti. Bu sıralarda 90 yaşlarında olmasına rağmen güçlü kuvvetliydi ve hendeği ilk geçen o olmuştu. O zamanın savaş adetleri gereği vuruşmak için er istedi. Hz. Ali karşısına çıkmayı arzu etti. Peygamberimiz önce razı olmadıysa da sonunda kabul etti ve Ali mübareze için meydana çıktı. Rakibi önce onu küçümsedi. 27 yaşındaki Ali, Amr’a dedi ki:

-Ey Amr, senin bir adetin vardı. Kureys’ten biri sana iki teklifte bulunsa mutlaka birini tutarsın değil mi? Amr “evet” dedi. Hz. Ali:

- O halde ben seni Allah’a ve İslâm’a davet ediyorum. Amr:

-Ona ihtiyacım yok. Hz. Ali:

-Öyleyse seni biniflerimizden inip dövüşmeye davet ediyorum. Amr:

-Vallahi seni öldürmek istemem, diye alay etti. Hz. Ali:

-Fakat ben seni öldürmeyi arzu ediyorum, dedi.

Bunun üzerine Amr kızıp atından indi, bir kılıç darbesiyle kendi atının ayağını kesti, Hz. Ali’ye saldırdı. Amr’ın darbesi Ali’nin kalkanını parçalayıp alnını kanattı. Ali karşı darbe ile Amr’ı omuzundan biçti, öldürdü.³

Gölpınarlı burada şu ilâvede bulunur: Amr Hz. Ali’nin başını yaralar, o da onu ayaklarından vurur, yere yıkar, göğsüne oturup başını kesmek üzereyken Amr çaresizlik içinde Ali’nin yüzüne tükürür. Ali kızar, Amr’ı öylece bırakıp biraz gezinir, öfkesi yatışınca dönüp Amr’ın başını keser, getirip Resulullah’ın önüne atar.⁴

3 A. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, C. IV, Ahzab suresi 10. ayet tefsiri.

4 Abdülbaki Gölpınarlı, Mesnevi Şerhi, C. I, s. 632, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973

A.Gölpınarlı olaya şu yorumu ekler: Mevlânâ bu olayı anlatmaya başlamış, fakat Amr'ın adını anmamış, ondan sonra da tasarrufa başlamıştır. İman dolu gönlü Ali aşkıyla coşunca böyle bir mürüvveti, böyle bir keremi gören kişinin, böyle bir ihlâsa sâhip olanın kâfir olarak ölmesine razı olmamış, vak'anın sonunu kendi icat etmiştir.⁵

Bu olay eski zaman vuruşmalarındaki meydan okumalardan örnekler de ihtivâ ederek İslâm Tarihi kaynaklarında, bazılarında renkli bir üslûpla yer almaktadır.⁶

Olayın tarihi yönü araştırılıp tartışılabilir. Fakat Mevlânâ ve tasavvuf düşüncesi bakımından, dindeki önemli bir kavram olan "ihlâs"ı çok iyi açıkladığı için Mesnevi'deki şekli önem taşır.

Günlük hayatta sık sık düşülen bir hatâ vardır: Şahsî ve nefsanî olanla dînî ve ulvî olanın karıştırılması. Böylece nice insan farkına varmadan kendi benlik ve tatmin duygusuna yüce kavramları âlet edebilir. İyi bir iş yaptım zannıyla büyük hatâ ve günâha saplanıp kalır.

Dinde esas olan her şeyin Allah için, Allah rızâsı için yapılmasıdır. "Birini sevmek, birine kızmak, vermek, vermemek sâdece Allah için olmalıdır. Bu, imanda olgunluk alâmetidir."

Mevlânâ, Hz. Ali'ye, öldürmekten vazgeçtiği savaşçının şaşkınlığı karşısında hal diliyle çok hikmetli şeyler söyler. Bir Mesnevi şarihi de bunları şöyle dile getirir:

"Ben kılıcımı kendi keyfim için değil, Allah'ın emri ile sallarım. Kâfirlerin ve münâfıkların başını, yine Allah'ın emri ile keserim. Ben Allah'ın aslanı, O'nun kılıcıyım, kendi nefsimin, kendi kibir ve gurûrumun değil.

"Ben imânımın emrini yerine getiririm. Hareketlerim, davranışlarım, nasıl bir dîne inandığımın delili ve şâhidi olurlar.

"Ben, hakîkatte ben değilim. Nefsini Allah yolunda yok etme mertebesine ermişlerdenim. Benim için Allah'tan gayrı, kendim de dâhil, hiçbir varlık yoktur. Kılıcımın şiddeti ve yenilmezliği de kendi hünerim değildir. O kılıç benim değil, Allah'ın kılıcıdır. Bu sebeptedir ki Allah'ın kılıcını ancak Hakk'ın dilediği işlerde kullanırım."

5 Age, s. 633.

6 Bk. Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, çev. Z. K. Ugan, C. II, s. 510, Ankara, 1955; İbn Sa'd, Tabakat, II, 68, Beyrut, 1968; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, IV, s. 107-108, Beyrut, tsz; İbnü'l-Esir, İslam Tarihi Terc, C. II, s. 170, Bahar yayını, İstanbul, tsz; Abdülhalık Bakır; Ali Bin Ebi Talib, s. 82, Elazığ, 1998.

“Düşün ki sen beni kızdırmak istedin. Eğer yüzüme tükürdüğün için hiddete kapılsam, seni sırf gazabıma, yâni nefsime tâbi olmak gibi bana yakışmayan bir sebeple öldürecektim. Halbuki ben gurûrumu tatmin için değil, Allah için gazâda idim.”⁷

Hak yolunda cihadı bir ibadet kabul eden anlayış, öldürmede nefsin dahli olunca bunu bir şirk kabul eder ve “Rabbine kullukta hiç kimseyi ortak koşmayın” (Kehf, 18/110) ayetine aykırı görür.⁸

3. Hz. Ali'nin, katilini önceden biliyor olması

Mesnevi'nin ilk cildinde üç ara başlık altında Hz. Peygamber'in sağlığında Hz. Ali'ye ölümünün İbn Mülcem eliyle olacağını bildirdiği, bundan İbn Mülcem'in de haberdar olduğu anlatılır. Bu arada Hz. Ali'nin dilinden ölüm, kader, kısas, düşmanını affetme gibi hassas konular hakkında Mevlânâ'nın tasavvufi ve hikemî görüşleri sıralanır.⁹

Bölüm, “Ben öyle bir erim ki kanlıma, katilime bile lutf şerbetim kahr zehri olmadı” beytiyle başlar. Hz. Ali İbn Mülcem'e hitaben: “Kader kalemi böyle yazmıştır, sen beni öldüreceksin” der ve ilâve eder. “Fakat tasalanma, senin şefaatchin benim. Ben ruhun eri ve sultanıyım, ten kulu değil.”

Mutasavvıflara göre ölüm, beden kaydından kurtulup Hakk'a kavuşmaktır.¹⁰ Mevlânâ bu vesileyle benzer düşüncelerini dile getirir:

“Ali dedi ki: “Ben düşmanımı gözümle görmekte, gece gündüz ona bakıp durmaktayım. Böyle olduğu halde hiç kızmıyorum.

Çünkü ölümüm, bana can gibi hoş geliyor; dirilmemle âdeti bir.

Ölümsüzlük ölümü bize helâl olmuştur; azıksızlık azığı, bize rızık ve nimettir.

Ölümün görünüşü ölüm, iç yüzü diriliktir; ölümün görünüşte sonu yoktur, hakikatte ise ebediliktir.

Çocuğun rahimden, doğması bir göçmedir; fakatta cihanda ona yeni baştan bir hayat var.

Ecele doğru meylimiz, ecele aşkımız olduğundan “Nefislerinizi elinizle tehlikeye atmayın” nehyi asıl bizedir.

7 Ken'an Rifai, Şerh-i Mesnevi, s. 562, İstanbul, 2000.

8 A. Avni Konuk, Mesnevi-i Şerif Şerhi, II, s. 558, İstanbul, 2004.

9 Bk. Mesnevi, I, 3844-3947.

10 Bu konuda bk. Mehmet Demirci, “Ölümdeki Hayat”, Tasavvuf dergisi, sayı: 4, Ankara, 200.

Çünkü nehiy, tatlı şeyden olur, acı için nehye zaten hacet yok ki.

Bir şeyin içi de acı olur dışı da acı olursa onun acılığı kötülüğü esasen nehiydir.

Bana da ölüm tatlıdır. “Onlar ölmemişlerdir, Rablerinin huzurunda diridirler” âyeti benim içindir.

Ey inandığım, itimat ettiğim kişiler! Beni kınayın ve öldürün. Şüphe yok, benim ebedî hayatım öldürülmemdedir.” (Mesnevi, I, beyit: 3925-3934)

Bazı Mesnevi şarihleri İbn Mülcem’i Hz. Ali’nin seyisi olarak gösterir.¹¹ Şii kaynaklarının hemem hemen tamamı, Hz. Ali’nin kaderini önceden bildiğini, Kûfe’ye gelip yerleşen İbn Mülcem’in niyetini ve onun kendisini öldüreceğini sezdiğini, fakat ölümden korkmayıp Allah’ın kaderine teslim olduğunu rivayet ederler.¹²

Hz. Ali Hendek savaşı sırasında yaralanınca, Hz. Peygamber ileride başından yara alacağını haber verdi. Başka bir gün hüznle: “Bir ramazan ayında senin kanını dökecekler; sakalın, başından akan kanlarla boyanacak” buyurdular.

Ali (kv) hicretin 40. yılı ramazan ayının 19. günü sabah namazından çıkarken ağır yaralandı. Hendek’te Amr’ın yaraladığı yerden İbn Mülcem zehirli kılıcıyla vurdu. İki gün sonra 21 ramazan cuma günü vefat etti. Katiline iyi davranılmasını hatırlattı. Kendisi ölürse işkence yapılmadan kısas uygulanmasını istedi.¹³

4. Hz. Ali – Hayber

Ya baltayı al, ercesine vur; Ali gibi şu Hayber’in kapısını sök gitsin

Ya da şu dikenin gül fidanı haline getir; ateşi sevgilinin ışığı haline sok, nârı nûra çevir.

Bu Mesnevi beytinin öncesi şöyledir:

Her kötü huyunu bir diken bil, diken kaç keredir ayağını yaraladı.

Kaç kere kötü huyun yaraladı seni, fakat sende duygu yok ki, duygusuz yaratılmışsın.

Çirkin huyunun başkalarını yaraladığını bilmiyorsan kendi yarandan da haberin yok değil ya, sen hem kendine azapsın, hem başkalarına.

Ya baltayı al, ercesine vur; Ali gibi şu Hayber’in kapısını sök gitsin

11 Krş. Kenan Rifai, age, s. 571.

12 Bk. E. Ruhi Fıçlalı, “İbn Mülcem” Diyanet. İslam Ansiklopedisi (DİA), c. XX, s. 220.

13 Gölpinarlı, Mesnevi Şerhi, I, s. 457.

Ya da şu dikenî gül fidanı haline getir; ateşi sevgilinin ışığı haline sok, nârî nûra çevir. (Mesnevi, II, beyit: 1239-1245)

Hayber savaşı h. 7. yılda vuku buldu. Burası Yahudilerin kralı Merhab'ın karargâkı durumundaydı. Bir türlü müslümanlarca ele geçirilememişti. Savaşın zorlu bir anında Hz. Peygamber şu müjdeyi verdi: "Yarın sancağı öyle bir kimseye vereceğim ki, Allah ve Resülü onu sever ve Allah kalenin fethini onun eliyle gerçekleştirecektir."¹⁴

Ertesi sabah sancağı teslim alan Hz. Ali Peygamberimizin hayır duaları ile savaşa girer. Komutan Merhab'ı ve kardeşini öldürür. Hayber kapısıyla ilgili destanlaşan hadise hakkındaki rivayet şöyledir:

H. Ali kaleye yaklaşınca yahudilerden birisi vurarak kalkanının yere düşürür. Bunun üzerine Ali, kale yanında bulunan bir kapıyı alarak kalkan yapıp kendisini korur ve şehri fethedinceye kadar onu kullanır. Resulullah'ın azadlısı Rafi'in yedi arkadaşıyla birlikte daha sonra bu kapıyı kaldırmakta zorlandıkları Taberi Tarihi'nde yer alır.¹⁵

Alıntıladığımız metinde de görüldüğü gibi Mesnevi'de "Hayber" motifi, içe dönük savaş demek olan mücahede ve ahlâkı düzeltme eyleminde bir unsur olarak kullanılır. Yani Hz. Ali'nin Hayber kalesinde gösterdiği yiğitliği, sen de kötü huylarını bozguna uğratarak göster. Nefs-i emmare kalésine hükmet, onun kapısını kopar.¹⁶

Mevlânâ başka bir yerde aynı istikamette olmak üzere şöyle der:

"Dostlar, suretten geçerseniz her yer sizin için cennettir. Gül bahçesinin içinde gül bahçesi.

Suretini, şeklini kırdın mı her şeyin suretini kırmayı öğrendin demektir.

Artık her sureti kırar, Haydar gibi Hayber kapısını çekip koparırın."

(Mesnevi, III, 578-580).

5. Haydar-Arslan

"Haydar" kelimesi Hz. Ali'nin isim veya lakaplarından biridir. Mesnevi'de birkaç yerde geçer. Şu beyitte de büyük savaş, yukarıdaki anlamda, yani nefisle savaş manâsındadır:

"Bu büyük savaştır, o küçük savaş. Her ikisi de Haydar'la Rüstem'in harcıdır." (Mesnevi, V, b. 3802)

14 Müslim Fedailü's-sahabe, 33; A. Bakır, Ali b. Ebi Talib, s. 84.

15 E.R. Fiğlalı, İmam Ali, s. 27, Ankara 1996; Gölpinarlı, Mesnevi Şerhi, II, s. 213.

16 Şefik Can, Mesnevi Tercümesi, C. II, s. 355; A. Avni Konuk, Mesnevi-i Şerif Şerhi, C. III, s. 347.

“Haydar” erkek aslan demektir. Ensesinin kalınlığı ve pençelerinin güçlülüğü sebebiyle böyle denmiştir. Arslan eski devirlerden beri kuvvet, cesaret ve kahramanlık sembolü sayılmış, bu sebeple Hz. Ali’ye de arslan anlamını gelmek üzere “Haydar” denmiştir. Hayber’de hasmı Merhab’ın meydan okuması karşısında Hz. Ali şöyle cevap vermiştir: “Doğduğum vakit anam bana Haydere (Arslan) adını vermiştir. Vahşi ormanların arslanı gibiyim. Düşmanları fena şekilde öldürürüm.”

Hız. Ali, İslam dünyasında Haydar, Haydar-ı Kerrar (tekrar tekrar, döne döne savaşan) Haydarullah, Esedullah, Şîr-i Yezdan, Şîr-i Hudâ, Allah’ın arslanı lakaplarıyla anılır. Divan ve tasavvuf şiirinde Haydar çeşitli bağlamlarda kullanılır.¹⁷

*Sırr-ı Haydar’dan göründü nûr-i Rabbi’l-Alemîn
Lâ fetâ illâ Alî lâ seyfe illâ Zü’l-fıkar*

Seyyid Nizamoğlu

*Olursa kal’a-ı Hayber hicâb-ı gaflet eğer
Ede şikeste anı pençesiyle Hayder-i Aşk*

Osman Şems Efendi

Mesnevi III. Ciltte şöyle denir:

“Peygamber Ali’ye de temsil yoluyla arslan demiştir. Arslan onun benzeri değildir ama misal bu, böyle demiştir işte.” (Mesnevi, III, b. 1941)

Gölpınarlı bu beytin açıklaması sırasında Hz. Peygamber’in Haz. Ali’yi övücü beyanlarını ihtiva eden uzunca bir ifade sırasında, “... bu yeryüzünde Allah’ın arslanıdır, düşmanlarına karşı Allah’ın kılıcıdır..” dediğini yazar.¹⁸

6. Bir Yahudinin Hz. Ali ile tartışması.

Mesnevi’de şu olay nakledilir:

Bir Yahudi’nin, Allah yüzünü ulu etsin Ali’ye “Eğer Allah’nın korumasına güveniyorsan kendini bu yapının üstünden at” demesi, Müminler emîri’nin ona cevabı

Allah’ı ululamayı bilmeyen bir inatçı, bir gün Murtaza’ya dedi ki:

“Peki yüksek bir yapının damındasın... ey akli başında olan, Allah’nın koruyacağını biliyorsun değil mi?”

Murtaza, evet dedi... o koruyucudur, ganidir... bizim varlığımızı, bizi ta çocukluğumuzdan adamlığımıza kadar hep o korur, o görüp gözetir!

17 Bk. “Haydar” DİA, XVII, 24.

18 Gölpınarlı, Mesnevi Şerhi, III, s. 296.

Yahudi, peki dedi... mademki öyledir, kendini bu damdan aşağıya at..
Allah'nın koruyuculuğuna tamamı ile güven!

Kendini aşağıya at da ben de adamakıllı inandığını anlayayım, güzelim
inanışını, deliliyle göreyim!

Müminler emiri ona dedi ki: sus, defol git de bu cüret yüzünden canın
belaya sataşmasın!

Kulun, iptilalara düşerek Allah'ı sınaması hiç yaraşır mı? (Mesnevi, IV, b.
354-359)

Hz. Ali'nin lakaplarından biri de "Murtazâ" dır. Kubbealtı Lugatı'na göre beğenilmiş, seçilmiş, hoşnut ve râzı olunmuş kimse anlamındadır. Pir Sultan "Hak murtazâ dedi sana ey velî" derken, Nef'i şunu söyler: "Tîğına n'ola yemîn eylerse rûh-i Murtazâ / Bir gazâ ettin ki hoşnud eyledin Peygamber'i"¹⁹

Hz. Peygamber h. IX. yılda Tebük gazvesi sırasında Hz. Ali'yi ailesine ve işlerine bakmak üzere Medine'de bırakmıştı. Münafıklar "Ali aşağı sayılacak önemsiz görülerek geride bırakıldı, çocuklar ve kadınların muhafızlığına layık görüldü" şeklinde dedikodu edince, Hz. Ali hemen silahını kuşanır ve Peygamberimize yetişerek söylentileri ona anlatır.

Bunun üzerine Allah Resulü "Onlar yalan söylüyorlar. Ben seni Medine'de arkamda kalanlara bakmak üzere muhafız bıraktım. Sen geri dön, ailemde ve kendi ailende benim halefim ol. Ey Ali Musa'ya nisbetle Harun ne işe, sen de bana nisbetle o mevkide bulunmaya razı değil misin? Ne var ki, benden sonra peygamberlik yoktur" buyurur.

Bilindiği gibi Hz. Musa Tur dağına çıktığı zaman kardeşi Harun'u , dönünceye kadar İsrail oğullarını idare etmek üzere²⁰ yerine vekil bırakmıştı.²¹ Ali de razı oldum, razı oldum demişti. Bu sebeple aynı zamanda Allah'ın razılığını kazanan anlamına "Murtazâ" lakabıyla lakaplanmıştı.²² Bu konu daha kısa olarak Hadis kitaplarında da yer alır.²³

7. Hz. Ali'nin kuyuya ah edip sırrını söylemesi

Mesnevi'de iki yerde Hz. Ali'nin kuyuya ah etmesinden söz edilir. İlki şöyle: Balık avcılarında kurtulmak isteyen akıllı bir balık sür'atle gölden

19 Kubbealtı Lugatı, C. II, s. 2147.

20 Bk. A'raf, 7/142

21 Fığlalı, İmam Ali, s. 39.

22 Gölpınarlı, Mesnevi Şerhi, II, 185.

23 Bk. Müslim, Fadailü's-Sahabe, 30-32.

kaçmaktadır. Arkadaşları ile bu konuyu müzakere edecek zamanı yoktur. Kendi kendine şöyle der:

“Kendine gel, şimdi danışma zamanı değil, yola düş. Ali gibi kuyuya ah et. O âhın mahremi pek azdır; geceleri git, hem de bekçi gibi gizlice yürü!”
(Mesnevi, IV, b. 2232-33)

İkincisi şu şekildedir:

Senin erliğine mahrem olacak Rüstem nerede ki senin yüzlerce harmanından bir buğday tanesini söylemeye kalkayım.

Senin sırrından bir ah etmek istersem ancak Ali gibi bir kuyuya gitmeli, kuyunun içine ah etmeliyim.

Kardeşlerin gönüllerinde kin olduğundan Yusuf’unun kuyu dibinde kalması daha iyi. (Mesnevi, C. VI, b. 2013-15)

Mevlevi kültüründe “ney”in menşei ve ondan çıkan akıcı sadâlarla ilgili şöyle bir olay anlatılır:

Rivayete göre Miraç Gecesi’nde yüce Allah habibi sevgili peygamberi Muhammed Mustafa (s.a.v.) Hazretlerine bir hayli sır veya doksan bin kelime söylemiş. Hz. Peygamber de bunların otuz binini halka ayan, otuz binini seçkinlere beyan, otuzbinini de nihan etmiş (saklı tutmuştur). Bu arada Allah’ın aslanı Hz. Ali’ye de bir hayli sır ifşâ buyurmuş ve bu sırları kimseye zinhar fâş etmemesini (sakın açıklamamasını) tavsiye ve emir buyurmuştur. Fakat Cenâb-ı Murtaza (Hz.Ali) bu sırta tahammül edemeyerek, nihayet içi boş bir kuyuya varıp sırrını ona söylemek mecburiyetinde kalır. Bir müddet sonra bu tesirle kuyu su ile dolmaya başlar, taşar ve yanında bir ney (kamuş) biter. Bunu bir çoban keserek kaval yapar ve çalmaya başlar. Kavalı duyan Hz. Peygamber: “Ya Ali niçin sırları ifşâ ettin?” diye sorar, Hz Ali de: “Yâ Resulullah halktan hiç kimseye ağzımı açmadım”, cevabını verir. Resulullah: “ Ya bu sır nedir, o sır değil midir?” buyurur. Hz. Ali dinler, görür ki o sırdır. Hemen Risaletpenah’tan özür dileyip: “Yâ Resulullah daha fazla tahammül edemediğim için kırda boş bir kuyuya söylemişim” der. Bunun üzerine Allah Resulü: “İşte bu ney bu sırları kıyamete kadar söyler.” buyururlar.²⁴

Beşir Ayvazoğlu’na göre eski Anadolu’daki Midas’ın Kulakları efsanesi dilden dile dolaşarak yeni şekillere bürünür. İranlı şair Senai (ö. 1131) daha sonra Mevlânâ’nın (ö. 1273) dilinde tasavufi gerçekleri anlatan bir metafora dönüşecektir. Aynı efsane Hz. Ali’ye de uyarlanmıştır.²⁵

24 A. Avni Konuk, Mesnevi-i Şerif Şerhi, C. VIII, s. 125-126, Kitabevi, İstanbul, 2007.

25 Bk. Beşir Ayvazoğlu, Neyin Sırrı Hala Hasret, s. 13, Kubbealtı neşriyatı, İstanbul, 2000.

Tabii bütün bunlar birer tahmin. Kùltürler arasında geçişler her zaman mümkündür. Midas mitolojisinin hangi yollarla, nasıl ve ne zamandan itibaren İslâmî çevrelere geçtiği araştırılmaya muhtaç bir konudur. Bu iddianın gerçek olduğunu kabul etsek bile çok ciddi deformasyona uğradığını söylemeliyiz. İlk haliyle çok sıradan ve beşerî bir konu olan hadise, İslâmî kültür çevresinde tamamen farklı ve ulvî bir mahiyete bürünmüş oluyor.

İslâm tarihi açısından bakınca Ali-kuyu konusunu, en azından Sünnî kaynaklar açısından mevsuk bilgilerle desteklemekten şimdilik yoksun olduğumuzu söylemeliyiz.

Tasavvuf ve edebiyat çevrelerinde Ali-kuyu motifinin yaygın olarak benimsendiği görülür. Feridüddin Atar (ö. 1221) Mantıku't-Tayr'da bu meseleye yer verir.²⁶ Dede Omer Ruşenî'nin (1487) Neynâme'sinde konu daha uzun anlatılır. Şu mısralar Neynâme'dendir:

*Ol Resûlün "ente minnî" dediği
Olmayan bir kerre "innî" dediği
Şehr-i ilmin bâbı şâhı Kanber'in
Kal' iden kudretle bâbın Hayber'in
Vardı gördü Hazret-i Peygamber'i
Dedi ey dü serânın serveri
"Lev denevüm" sırrını keşfet ki tâ
Çâh-ı dil pâk oluban bula safâ
Başladı sûz ile söze âğâz edip
Sırr-ı esmâda söze âğâz edip
"Lev denevüm" sırrını etti beyan
Râz-i mahfîyi edip küllî ayân
Mustafâ'nın sohbetinde Murtazâ
Vecde girip etti zeuk ile safâ
İstedi kim dürlü sırlar fâş ede
Özüni pertav edip evbâş ede
Mustafâ ana dedi yâ Murtazâ
Sırrı fâş etmekliğe yoktur rızâ
Murtazâ dedi Resûl'e yâ Resûl
Her ne desen ederim kabul*

26 "Gâh kendi âleminde coşar köpürüdü, gâh gider sırlarını kuyuya söylerdi." F. Attar, Mantıku't-Tayr, çev. A. Gölpınarlı, C. I, s. 38, beyit: 480, İstanbul, 1968.

Lîk sabrım kalmadı bir zerre hîç
 Tâkatım tâk oldu oldum pîç pîç
 Dedi Peygamber Ali'ye ey ahî
 Ger tükendi kalmadı sabrın dahî
 Var fülân çâha de, sırrın etme fâş
 Sakla sırrın hâzır-ı kandil-i bâş
 Deme sırrın gayra desen çâha de
 Yâ Ali şehd ü nebât ü kande de
 Varuben çâha Ali bir hû dedi
 Özge sırlardan ne ol ne bû dedi
 Lîk çâha saldı ol Hû hây u hû
 Salıban çâh içine gavgây-ı Hû
 Bitdi bir ney anda ol Hû'dan revân
 Olup, ol çâhın suyu ol demde kan
 Pes budur ney dediği Hû, Hû müdâm
 Dîmedüğü hîç gû gû ey hümâm²⁷

Mevlevî şair Şeyh Galib "ney" redifli gazellerinde konuya değinir:

Envâr-ı mâh-ı Nahşebî'dir şu'le-i sadâ
 Ayn-ı Ali'den aldı nazar çünkü çâh-ı ney

(Neyin sadâsının alevî Nahşeb şehrinin ayının ışıkları gibidir. Çünkü ney (kamış) kuyusu Hz. Ali'nin gözünden nazar almıştır.)

Zemzeme-i feyz-i sülûkü çıkarır zemzemesi
 Sır verip çâh-ı Ali'den dem-i kubâne-i ney²⁸

(Hz. Ali'nin kuyusundan sır veren neyin demi ve onun nağmeli sesi, sülûk feyzinin zemzemesini çıkarır.)

8. Damdaki çocuğu kurtarması

Mesnevi'nin 4. cildinde şöyle bir olay geçer:

Çocuğu, kayıp oluk üstüne giden ve tehlikeye düşen kadının, Allah yüzünü ululasın, Ali'ye gelerek çare araması

Murtaza'nın yanına bir kadın gelip dedi ki; Çocuğum, oluğun üstüne kaydı.

Çağırsam ele geçmez., bıraksam düşüp helak olacağından korkuyorum.

Akıllı değil ki tehlikeden kurtul, yanıma gel diyeyim de anlasın.

27 Dede Ömer Rüşenî, Neynâme, yayımlanmamış Tenkidli basım, hazırlayan: Mustafa Uzun, s. 32-35; Ayrıca bk. Gölpınarlı, Mesnevi Şerhi, IV, s. 329.

28 Şeyh Galib Divanı, haz. Muhsin Kalkışım, s. 414-415, Ankara, 1994.

Elle işaret etsem anlamaz, anlasa bile kötülük şu ki dinlemez!

Mememi, südümü gösterdim ama benden gözünü, yüzünü çevirip duruyor!

Allah hakkı için ey ulular, siz, bu âlemde de âcizlerin ellerinden tutan, onlara yardım eden erlersiniz, o âlemde del!

Benim derdime tez bir derman bul ki gönlümün mey vasini kaybedeceğim diye yüreğim titremede!

Ali dedi ki: dama bir çocuk çıkar., çocuğun, kendi cinsini görünce,

Derhal oluktan dama gelir, cins, cinsine ebedî olarak âşıktır.

Kadın öyle yaptı, çocuğu, o çocuğu görünce ona yüz tuttu;

Oluktan dama geldi. Her cins, kendi cinsinden olanları çeker, bunu böyle bil!

Çocuk, sürtüne sürtüne öbür çocuğun bulunduğu tarafa geldi ve aşağıya düşme tehlikesinden kurtuldu.

Peygamberler de, kulları oluktan kurtarmak için insan olarak gönderilmişlerdir. (Mesnevi, IV, b. 2657-69)

Süyûti'nin *el-Leâli'l-Masnûa*'sında şöyle bir olay nakledilir: "Resulullah'a ensardan biri geldi, oğlum damdan oluğa yürüdü; Allah'a dua et de onu anasına babasına bağışlasın, dedi. Oraya varınca korkunç bir şeyle karşılaştık. Hz. Peygamber, dama bir çocuk çıkarın, dedi. Öyle yaptılar; oluğa kadar gitmiş olan çocuk, o çocuğu görünce dama geri geldi."²⁹

Gölpınarlı bu bilgiyi aktardıktan sonra, Mesnevi'deki olayın buna pek benzediğini, Furuzanfer'in de bunu kabul ettiğini yazar.³⁰

9. Hz. Ali'ye iki atıf

a) Mesnevi V. Ciltte şu beyit yer alır:

"Peygamber bunu Ali'ye değer biçilmez sözleri arasında açıkça söylemiştir." (M. V, b. 272)

Konunun gelişinden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in Ali'ye söylediği o eşsiz sözler şunlar olmalıdır: "Ya Ali, eşinle beraber olurken: Allah'ım beni şeytandan uzaklaştır, bana açık olarak verdiğin şeylerden de şeytanı uzaklaştır, de. Sizden bir çocuk olursa ona zarar veremez."³¹

29 Süyuti, *el-Leâli'l-Masnûa fi Ahâdîsi'l-Mevzûa*, C. I, s. 52, Mısır, 1317.

30 Bk. A. Gölpınarlı, *Mesnevi Şerhi*, IV, s. 386.

31 A. Gölpınarlı *age*, V, s. 55, Furuzanfer'in *Ahâdîs-i Mesnevi*'sinden naklen.

b) “Ali gibi kılıçla hançer, ona reyhan kesilmiş, nerkisle nesrin, canına düşman olmuştu.” (M. V, b. 2676)

Gölpınarlı burada Hz. Ali'nin şu beytinden manen iktibas olduğunu söyler.

“Kılıçla hançer, bizim fesleğenimizdir; yuf olsun nerkise, mersin ağacına.
Şarabımız düşmanımızın kanıdır; kadehimiz düşmanımızın kafatası.”³²

10. Ali-Mevlâ

Mesnevi VI. Cildin ara başlıklarından biri ve devamı şöyledir:

Mustafa salavatullahi aleyh, "Ben kimin mevlâsıysam şüphe yok ki, Ali, onun mevlâsıdır" buyurdu. Münafıklar, "Kâfi değil miydi ki kendisine muti olduk, kul köle kesildik. Bir de, daha çocukluktan kurtulmamış zata bizi kul köle yapmada" diye kınadılar.

Bu yüzden ictihat sahibi Peygamber kendine de mevlâ adını taktı, Ali'ye de.

Dedi ki: Ben kimin mevlâsı ve dostuysam amcamın oğlu Ali, onun mevlâsıdır.

“Mevlâ kimdir? Seni âzâdeden, ayağındaki kulluk pırangasını çözüp atan!
Hürlük yolunu gösteren peygamberliktir. Mü'minler, peygamberlerden azathlık bulurlar.

Ey inananlar, sevinin. Selvi gibi, süsen gibi hür olun.

Fakat her an, yeşermiş, güzelleşmiş, bezenmiş gül bahçesi gibi dilsiz dudaksız olarak suya şükredin! (M. VI, b. 4538-44)

Bu sözler ve bunların söylendiği Gadîr-i Hum hadisesi Şii ve Sünni dünya tarafından farklı yorumlanıp değerlendirilen konuların başında gelir. Şiiler Gadîr-i Hum'da Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi açıkça kendisinden sonraki halifesi olarak ilân ettiğini, fakat daha sonra bu hakkın ondan gasbedildiğini söyler. Sünni kaynaklar ise bunun doğru olmadığını belirtirler.

Sünni hadis kaynaklarında bu ifade yer alır. En ayrıntılı olan biri şöyledir: Hz. Peygamber hacdan dönerken, bir yerde konaklamış, namaz kılınacağını ilân ettikten sonra Hz. Ali'nin elini tutmuş: “Ben mü'minlere kendi, canlarından daha yakın değil miyim?” diye sormuş, “Evet” cevabını aldıktan sonra da: “Ben kimin dostu isem bu da (Ali) onun dostudur (mevlâ). Allahım onu sevenleri sen de sev, ona düşman olanlara sen de düşman ol!” demiştir.³³

32 Age, V, s. 442.

33 İbn Mâce, Mukaddime, 11, 116. hadis; M. Yaşar Kandemir, “Ali”, DİA, II, s. 377.

Aynı konuya daha kısa olarak başka hadis kitaplarında da yer verilir. Ahmed b. Hanbel olayın Gadîr-i Hum'da geçtiğini, Peygamberimizin sözünden sonra başta Hz. Ömer olmak üzere ashabin ileri gelenlerinin Hz. Ali'yi tebrik etiklerini nakleder.³⁴

“Hz. Peygamber'in hadisinde geçen ‘mevlâ’ kelimesi; dost, efendi, arkadaş, yardımcı ve velî demektir. Hz. Peygamber, her müslümanın velîsidir, dostudur. Hz. Ali ile olan münasebeti de böyledir” dedikten sonra E. R. Fiğlalı, Peygamberimizin Hz. Ali'ye bu özel davranışının sebebini şöyle açıklar:

Hz. Ali müslümanlardan bir çoğunun müşrik akrabalarını öldürmüştü. Dini konularda tavizsiz bir tutumu vardı. Ganimet dağıtımında kılı kırk yaran bir titizlik gösterirdi. Benzeri bir çok konularda hassasiyet sahibiydi. Bütün bunlar Ali'ye karşı kırgın ve kızgın olanların sayısını artırmıştı. İşte Hz. Peygamber'in amacı bunları uyarmak; onun bütün müslümanların dostu olduğunu belirtmek isteğiydi. Kaldı ki Hz. Ali'yi sevmenin Hz. Peygamber (sa)i sevmek gibi farz, ona düşman olmanın Hz. Peygamber'e düşman olmak gibi haram olduğu hakkında bütün müslümanlar ittifak halindedir.³⁵

Sonuç: Hz. Ali'nin bir tarihi bir de menkıbevî yönü söz konusudur. Mesnevi'de bunlar mezcedilerek, fakat menkıbe tarafı ağır basar şekilde yer alır.

Mevlânâ'daki Hz. Ali imajında; onun kahramanlığı, cesareti, samimi imanı, ihlâsı, Hz. Peygamber'in özel sırlarına mahrem olması gibi noktalar dikkati çeker. Ayrıca Mevlânâ'nın kendi hayal dünyasında kurduğu bir Ali sîmâsı da vardır.

34 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, s. 281.

35 E. R. Fiğlalı, İmam Ali, s. 46. Gadîr-i Hum olayını şii anlayışa uygun biçimde izah için bk. Gölpınarlı, Mesnevi Şerhi, VI, s. 686.